

УДК 316.45:316.47

РОЗУМІННЯ АВТОНОМІЇ ТА СПІЛЬНОТИ: ЛІБЕРАЛІЗМ ТА КОМУНІТАРИЗМ

Людмила Слободянюк

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна, kafilos@franko.lviv.ua*

Досліджено поняття автономії та засади існування спільноти. На основі аналізу Стенлі Бенна ідей лібералізму та комунітаризму розглянуто кілька моделей спільноти (трансцендентний колективний захід, тотальна спільнота, взаємність, приятелювання). Головне завдання статті – обґрунтувати взаємне доповнення ліберальних та комунітаристських ідей і необхідність використовувати їх спільно для адекватного розуміння соціальних систем сучасності.

Ключові слова: автономія, спільнота, лібералізм, комунітаризм, трансцендентний колективний захід, тотальна спільнота, взаємність, приятелювання.

Взаємодія між індивідумом та групою є центральним питанням, яке вивчає соціальна філософія. Сучасні мислителі активно обговорюють таку взаємодію та засади співжиття в умовах демократичних суспільств. *Головна мета* нашої статті – з'ясувати та пояснити теоретичні засади життя людей у спільноті. Зокрема, докладніше проаналізуємо трактування поняття автономії та спільноти в дискусіях між представниками сучасних ідеологій лібералізму та комунітаризму. Цю проблематику розглядаємо в контексті соціально-філософських ідей, не торкаючись політологічних аспектів. Наша позиція ґрунтується на поглядах лібералів, однак вважаємо за необхідне доповнювати її деякими комунітаристськими ідеями. У науковій літературі таку позицію називають комунітаристським лібералізмом.

Наше дослідження ґрунтується на ідеях Стенлі Бенна – аналітика, який досліджує взаємодію ліберальних та комунітаристських ідей. Оскільки погляди вченого не дуже відомі українському читачеві, вважаємо за доцільне дати огляд моделей спільноти, які С. Бенн наводить у книзі “Теорія свободи”: трансцендентний колективний захід, тотальна спільнота, взаємність, приятелювання. Ми опрацювали також праці інших авторів, які цікавляться проблематикою автономії, – Маріни Ошани, Бернарда Бєрофські та Вілла Кімліки.

Поняття автономії є одним із важливих ліберальних ідеалів (нагадаємо, що автономія і свобода – це різні феномени; у цій статті ми розглядаємо тільки автономію та її зв'язок із життям у спільноті). Це означає, що лібералізм стикається з проблемою набуття автономії і долання тиску спільнотної гетерономії. Що розуміють під поняттям “набуття автономії”? Чи означає це, що ми не володіємо автономією внутрішньо, а можемо отримати її тільки ззовні? Особливість цього феномену в тому, що людина здатна бути автономною, але не завжди актуалізує цю

здатність. Наше оточення – тип суспільства та спільноти, у яких ми зростаємо та живемо, – відіграє дуже важливу роль. У цьому сенсі ліберали не менше від комунітаристів зацікавлені в понятті спільноти. Звичайно, їхня увага до спільноти – інша. Ліберали наголошують на ролі індивідуумів у спільноті, комунітаристи аналізують вплив спільноти на індивідуумів. На нашу думку, сам імпульс рухатися від окремого, одиничного (цього разу – від індивідуального) до загального (спільнотного) є правильним. Комунітаристська критика лише коригує деякі недопрацьовані моменти.

Потреба в автономії постає зі самої сутності ліберального підходу. Згідно з лібералізмом, ми є незалежними, окремими одиницями. Ліберальна антропологія ґрунтується на розумінні людини як автономного буття. Коли ми говоримо, що хтось автономний, то розуміємо, що він здатний мислити критично та робити незалежні висновки й приймати незалежні рішення. Ми маємо на увазі, що перш ніж діяти, людина оцінює все з погляду своїх принципів, ідеалів та загального світогляду, які автономна особа формує в процесі критичної рефлексії. Таке трактування автономії недостатнє для з'ясування взаємодії між індивідуумами. Комунітаристська увага до понять спільноти та солідарності актуалізує це питання (і в цьому сенс цієї уваги). Значення “бути автономним” розглядають у кореляції зі значенням “бути в спільноті”, “бути соціальною істотою”. Чи комунітаристські ідеали відповідають ідеалам автономії? Очевидно, лібералізм та комунітаризм мають різне бачення автономії та її розвитку. Однак, на нашу думку, вони досить близько співвідносяться одне з одним, є взаємодоповнювальними. Комунітаристи не обговорюють автономію настільки експліцитно, як ліберали, але вона наявна в роздумах про стосунки між індивідуумом та спільнотою. Звичайно, такі стосунки можуть набувати різноманітних форм.

На думку С. Бенна, лібералізм пропонує певні моделі співіснування людей у спільноті. Індивідуалістичні моделі асоціації базуються на важливості індивідуального благополуччя. Згідно з цією ідеєю, індивідууми співпрацюють, коли можуть одержати прибуток від такої співпраці, для досягнення певної мети. Очевидно, що навіть у разі подібних умов можуть бути різні інтерпретації того, чому люди підтримують стримані стосунки. Зокрема, Бенн пише про подібності та відмінності між поглядами Томаса Гоббса та Імануїла Канта.

Т. Гоббс та І. Кант розглядають людей з індивідуалістичного погляду. Однак причини для такої позиції в теоріях обох мислителів різні. На думку Т. Гоббса, люди в “природному стані” боротимуться за владу, воюючи одне з одним. Єдине, що може запобігти тотальній війні – війні всіх проти всіх, – це наша неспроможність посісти необмежену владу. Усі ми маємо рівні можливості та сили і самі не можемо домінувати над усіма іншими людьми. Ми потребуємо допомоги від інших для того, щоб вижити – це початок групування та розвитку асоціацій, на думку Т. Гоббса. З іншого боку, І. Кант розглядає людей насамперед як моральних осіб, які володіють гідністю та автономією. У філософській системі І. Канта людські стосунки базуються на повазі та визнанні. Ми об'єднуємося в групи та спільноти на вільній основі, дотримуючись певних кордонів. “У моральній філософії

Канта є певні аналогії з моделлю людини Гоббса, навіть якщо їхні доктрини в інших аспектах відрізняються докорінно. Обидві доктрини припускають самодостатнього індивідуума, що обирає; обидві передбачають певні стримані стосунки між особами. Для Гоббса фундаментальною рисою громадянського та морального об'єднання, що веде до стриманості, є рівність можливостей; для Канта – визнання кожною особою кожної іншої буттям рівноцінних моральних можливостей, як потенційно вільної та раціональної волі, члена королівства цілей, з раціональною здатністю розуміти та приймати моральний закон як свій *номос*. Між такими особами стосунки визначаються принципом поваги” [1, с. 216].

Ми представили ліберальну позицію на основі поглядів Т. Гоббса та І. Канта, оскільки їхні системи є яскравими прикладами ліберальної антропології. Однак, як слушно зазначає С. Бенн, індивідуалістську модель взаємодії між особою та суспільством, подану в такий спосіб, можна звинуватити в тому, що їй бракує людяності, розуміння того, що люди – це соціальні істоти. Така модель наголошує на так званому діловому аспекті соціальних відносин. Згідно з цією моделлю, це зв'язок, який цінують лише в інструментальний спосіб як такий, що допомагає досягати певних цілей. Ось чому це тільки базова картина, недостатня для того, щоб охопити всю багатовимірну природу людей та їхніх асоціацій.

Наступним кроком в історії розвитку такого охоплення є збагачення цієї базової картини ідеями, які краще пояснюють феномен спільноти. С. Бенн використовує поняття трансцендентного колективного заходу. Під ним дослідник розуміє колективну активність та спільноти, що їх створюють і цінують не через благополуччя їхніх членів (тобто благополуччя членів спільноти не є первинною метою, цілі створення – інші), а завдяки самій їхній активності (або результату, який вона повинна принести), що за своєю природою є суто колективною. Ця мета переважає просте благополуччя індивідуумів (однак це не означає, що благополуччя в трансцендентному колективному заході неможливе; взагалі-то благополуччя в таких заходах ґрунтується на трансцендентній меті). Оркестри, політичні партії, дослідницькі групи тощо є прикладами такого типу асоціацій, згідно з С. Бенном. Трансцендентний колективний захід відповідає вимогам ліберальної теорії, тому що участь у таких проектах вимагає автономії та незалежного підходу. У такому разі співвідношення між автономією та цілями спільноти є особливо повним. Досягнення колективного телосу можливе завдяки докладанню індивідуальних зусиль кожного члена спільноти. З іншого боку, досягнення мети реалізує індивідуальні очікування і в такий спосіб збагачує індивідуальне благополуччя. Індивідуум підпорядковує себе меті групи, однак досягнення останньої можливе тільки тоді, коли індивідуум діє автономно. Гетерономія не тільки неприйнятна з погляду індивідуума, а й руйнує саму можливість досягнення певної мети. Хоча С. Бенн пише, що поки деякі члени групи є автономними, гетерономія можлива в трансцендентному колективному заході, однак, на нашу думку, автономія перебуває в самій ідеї трансцендентного колективного заходу, як один з її принципів. У цьому сенсі гетерономія знищує ідею трансцендентного колективного заходу.

Описана вище взаємодія індивідуума та групи є однією з моделей соціальної структури. Однак комунітаристські ідеали вимагають більшого, ніж просте співіснування, особистіснішого ставлення всередині спільноти. Комунітаристи наполягають на тому, що наша соціальна природа закликає до глибшого зв'язку, що ми не можемо обмежуватися безособистісною картиною, яку зображають ліберали. Комунітаристи наводять інші версії поняття асоціації, конструюючи інші моделі спільного життя людей. На нашу думку, надаючи іншу перспективу соціальному благополуччю людей, комунітаристи збагачують ліберальну традицію так, як вони навіть самі не сподівалися. Якщо застосувати комунітаристський підхід до ліберальної моделі й ліберальне розуміння до комунітаристських ідей, можна отримати повнішу картину того, як функціонують сьогодні ліберальні суспільства. Одним із сучасних мислителів, які намагаються здійснити таку конвергенцію, є В. Кимліка.

С. Бенн вирізняє три типи взаємодії між індивідуумами та спільнотою, які сумісні з комунітаристськими ідеалами. Це допоможе зрозуміти, як автономія можлива і в комунітаристській соціальній філософії. Мислитель пише про тотальну спільноту, взаємність та приятелювання.

Тотальна спільнота припускає певний тип взаємопроникнення індивідуума і групи. У цьому разі первинна самоідентифікація особи пов'язана з її належністю до певної спільноти ("я є частиною більшого"). Це можна назвати втратою індивідуальності та підпорядкуванням цілям групи. Очевидно, що такий тип взаємозв'язку виключає саму ідею автономії й підкреслює гетерономію. Інтерналізування інтересів групи та прийняття їх як первинно своїх означає домінування "ми" над "я". Згідно з ліберальними ідеалами, існування в такому типі спільноти спотворює саму ідею того, що означає бути особою, – через те, що випускає з уваги важливість індивідуальності.

Взаємність відрізняється від тотальної спільноти тим, що наголошує на процесуальності стосунків між людиною та групою. У цьому типі зв'язку неможливо сліпо керуватися тільки інтересами групи. Кожен є автором розвитку взаємин між собою та іншими. Кожен привносить свою особистість та індивідуальність у спілкування. Це спілкування віч-на-віч. Згідно з С. Бенном, такий тип зв'язку наявний, наприклад, у дружбі. Ми самі визначаємо мету та всі можливості розвитку стосунків. Автономія відіграє важливу роль у взаємності, яка неможлива, якщо будь-хто з її членів покладається на так званий "стадний інстинкт". Нереально розчинитися у взаємності, бо кожен є окремою одиницею. Отож ми можемо стверджувати, що взаємність базується на автономії. "На відміну від тотальної спільноти, мета тут не в тому, щоб зберегти ідеальну модель незмінних стосунків; навпаки, метою є здійснювати партнерство, зробити його засобом, через який особистості партнерів можуть розвиватися автономно, але без знищення останнього" [1, с. 230]. Взаємність вимагає активної участі автономних діячів і є дуже важливою частиною їхніх особистостей.

Третій тип спільноти, який описав С. Бенн, – приятелювання. На нашу думку, він розташований приблизно посередині між тотальною спільнотою та взаєм-

ністю. З одного боку, приятелювання вимагає партнерства, яке неможливе в тотальній спільноті. З іншого боку, партнерство в приятелюванні не є надто особистим. Приятелювання є типом ділового зв'язку. Воно об'єднує людей, базуючись на певних аспектах, але дуже часто не поширюється в усі сфери життя задіяних осіб (як це трапляється в тотальній спільноті та взаємності – хоч і в різний спосіб). Приятелювання, однак, є дуже тісним зв'язком. Воно припускає увагу та турботу саме про членів цієї спільноти, тих, хто поділяє одну й ту саму долю.

Описавши три типи спільноти (які С. Бенн подав як комунітаристські моделі), розглянемо деякі важливі питання. На нашу думку, комунітаристи, звинувачуючи лібералів в асоціальному індивідуалізмі, вважають, що єдиним типом спільноти, сумісним із ліберальними ідеалами, було б приятелювання. Незважаючи на те, що цей тип спільноти вимагає певної турботи та залучення, з комунітаристського погляду він усе одно занадто безособистісний. Приятелювання відповідає багатьом аспектам трансцендентного колективного заходу. Діловий аспект стосунків – це те, що найважливіше в приятелюванні (як і в трансцендентному колективному заході) і що робить такий тип асоціації менш особистісно зорієнтованим. На нашу думку, твердження про те, що приятелювання є найпоширенішим типом асоціації в сучасних західних суспільствах, відповідає дійсності. Однак це не означає, що взаємність неможлива. Взаємність, на нашу думку, дуже добре відповідає ідеям лібералізму. Вона вимагає індивідуальності та автономії, розглядаючи людей як незалежних, вільних істот.

Необхідно, попри це, визнати, що взаємність як така неможлива як повсякденний зв'язок у суспільстві та спільноті. У цьому сенсі ліберали мають рацію, коли підкреслюють дещо інший тип спільноти. Незважаючи на це, головне питання, яке постає в нашій статті, стосується того, як люди можуть бути автономними у спільному житті. Усі типи спільноти, представлені вище, мають надати достатньо матеріалу для розуміння складності різноманітних соціальних зв'язків, які ми формуємо. Очевидно, автономія також набуває різноманітних форм.

Згадаймо одну з найважливіших характеристик, притаманних автономній людині. На початку статті ми визначилися, що автономна людина – це той, хто має здатність мислити критично та приймати незалежні рішення. “У глобальному сенсі індивідуум, який сам себе спрямовує, – це той, хто визначає цілі свого життя, цілі, які він обрав з низки можливостей і яких він сподівається досягти в результаті своїх дій. Такі цілі формуються згідно з цінностями, бажаннями та переконаннями, які розвиваються не примусово. Це цілі, які індивідуум вважає для себе важливими, коли розмірковує про їхнє походження та зміст. Того, хто не переймається своїми цілями або просто їх не має, можуть примусити діяти інші, і самокерування стає ілюзорним” [4, с. 100]. Чи це означає, що ми вільні формувати наші зв'язки зі спільнотою в будь-який спосіб, так, як ми забажаємо? Чи автономія передбачає таку можливість? Комунітаристи вважають, що саме щодо цього ліберали дотримуються занадто індивідуалістичної позиції і не визнають ролі спільноти. Вони закидають лібералам розрив та спотворення міцного зв'язку між

особою та її соціальним оточенням, заперечення (якщо не зовсім, то принаймні частково) включення суб'єкта до об'єктивного контексту.

Однак, на нашу думку, ліберали не заперечують соціальної природи людини, а пишуть про проблему перетворення гетерономії на автономію. Вони зацікавлені в тому, який механізм працює в цій ситуації. "Це трюїзм, що ми не створюємо себе аб нігіло. ... Найщиріший віруючий у свободу волі просить тільки вільного вибору з альтернатив, що їх насправді вже рішуче зменшили сили спадковості та оточення. Таким самим чином бачення автономії людей, істот, що починають життя цілковито гетерономно, має допускати перехід до автономії, якої досягають через критичний огляд внутрішніх цінностей та бажань" [2, с. 203]. Згідно з комунітаризмом, ліберали, вимагаючи автономії як принципу першого значення, зменшують цінність спільноти у формуванні особистості. Комунітаристи звинувачують лібералів у втраті розуміння відношення індивідуума до спільноти. Дуже часто таке звинувачення висловлюють під іменем асоціального індивідуалізму. Комунітаристи тлумачать останній як недостатність визнання необхідного зв'язку між особою та її оточенням. Згідно з комунітаризмом, неможливо розглядати індивідуум, не розглянувши, відповідно, спільноти, у якій він проживає або з якої він походить. Отже, автономія в комунітаристській інтерпретації має відмінну форму від її ліберального розуміння. Абстрактний індивідуалізм потребував би повну автономію без будь-яких зв'язків, без будь-яких зобов'язань, на думку комунітаристів.

Однак лібералізм не приймає погляду абстрактного індивідуалізму. Цікавлячись питаннями взаємодії людей у суспільстві, у соціальних структурах, лібералізм бере до уваги зв'язки спільноти. Ця ідеологія намагається утримати баланс, апелюючи як до нашого відчуття автономності, так і до нашого відчуття соціальності. Автономія не заперечує гармонійного існування всередині спільноти та підтримує наші взаємини з іншими людьми у вільний спосіб. Критичний підхід та незалежність суджень не спонукають до заперечення та переступання нашої соціальної природи. "Ми всі, в різні періоди нашого життя, сумніваємося в проектах, які ми реалізуємо, але для цього не виходимо за межі суспільства. Ми не повинні переступати через жодні соціальні умови для цього. Ми не *потребуємо* існувати поза або перед суспільством – для того, щоб мати морально важливу можливість запитувати про наші цілі. Абсурдні вимоги абстрактного індивідуалізму абсолютно нічого не додають до моральних вимог ліберальної політики" [3, с. 15]. Незважаючи на те, що наші ідеали та світогляд формуються не у вакуумі, а в суспільстві, вони все одно можуть бути дуже різними. Ліберали визнають природу суспільства в інший спосіб, аніж це роблять комунітаристи. Звертаючи увагу на різноманіття цінностей, лібералізм не робить жодних висновків щодо того, що саме потрібно приймати як догматичне основне. Лібералізм намагається знайти принципи для того, щоб влаштувати спільне життя дуже різних людей на справедливих засадах. Одним із таких принципів є ідея автономії.

Отже, лібералізм приймає плюралізм наявних поглядів як засадову точку відліку для побудови соціальної системи. Відповідно, за умови такого плюралізму

автономність людини як здатність обирати набуває особливої ваги. А роль комунітаризму в тому, що, звернувши увагу на інший аспект соціального буття людини, він гуманізував роздуми мислителів та доклав зусиль, щоб збалансувати дихотомію “людина – спільнота”. На нашу думку, шлях відповідного зображення та розуміння соціальної природи людини – саме у взаємній співпраці лібералізму та комунітаризму.

1. *Benn S. I.* A Theory of Freedom. – Cambridge: Cambridge University Press, 1988. – 338 p.
2. *Berofsky B.* Identification, the Self, and Autonomy // Autonomy / edited by Ellen Frankel Paul, Fred D. Miller, Jr., and Jeffrey Paul. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – P. 199 – 121.
3. *Kymlicka W.* Liberalism, Community and Culture. – Oxford: Clarendon Press, 1991. – 280 p.
4. *Oshana M.* How Much Should We Value Autonomy? // Autonomy / edited by Ellen Frankel Paul, Fred D. Miller, Jr., and Jeffrey Paul. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – P. 99 – 124.

UNDERSTANDING OF AUTONOMY AND COMMUNITY: LIBERALISM AND COMMUNITARISM

Lyudmyla Slobodyanyuk

*Ivan Franko National University of L'viv
Universytets'ka St., 1, L'viv 79000, Ukraine, kafilos@franko.lviv.ua*

The article is dedicated to the autonomy and the possibilities of a community building. Based on the analysis of liberalism and communitarism by Stanley Benn some models of a community were described. The main task of the article is to emphasise the supplementary connection between liberal and communitarian ideas, the necessity of their mutual application to the appropriate understanding of contemporary social systems.

Key words: autonomy, community, liberalism, communitarianism, transcendent collective enterprise, total community, mutuality, comradeship.

Стаття надійшла до редколегії 3. 12. 2004

Прийнята до друку 23. 05. 2005